

*Людмила Чистякова, аспірантка
кафедри теорії та методики трудового і професійного навчання
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини*

ОСВІТНІЙ, ВИХОВНИЙ ТА РОЗВИВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАУРОЧНОЇ ХУДОЖНЬО- ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

У статті йдеться про те, що, окрім занять на уроках, для нормальної життєдіяльності учнів потрібні нові соціальні враження і переживання, нове позаурочне життя, нові можливості самовираження, сприятливий для гармонійного розвитку психологічний комфорт.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямом у навчально-виховному процесі є орієнтація на особистість школяра, розвиток його здібностей, самостійної і творчої активності, індивідуальності, таланту. Найбільш сприятливими для розвитку творчого потенціалу учнів є органічне поєднання їх діяльності на уроках та в позаурочний час.

В умовах швидких змін в усіх сферах життя для учнів, окрім занять на уроках, для їх нормальної життєдіяльності потрібні нові соціальні враження і переживання, нове позаурочне життя, нові можливості самовираження, сприятливий для гармонійного розвитку психологічний комфорт. У розв'язанні зазначених завдань величезну роль має відігравати позакласна діяльність. Утвердивши себе як повноцінну ланку в ланцюгу безперервного виховного процесу, вона надає дітям широкі і нетрадиційні можливості для поліпшення психологічного здоров'я, їх самовиявлення, знімаючи щоденні напруження заформалізованого шкільного життя.

Позаурочна робота характеризується відсутністю стандартизованих навчальних планів і здійснюється поза рамками шкільних програм. Вона є невід'ємною частиною мікросередовища, яке сприяє реалізації індивідуальних психофізичних і соціальних потреб особистості, що розвивається, розкриттю її творчого потенціалу, формуванню соціально значущих якостей. Доповнюючи, розширюючи і поглиблюючи вплив сім'ї та навчального процесу, продовжуючи освітньо-виховний процес, позаурочна діяльність задовольняє індивідуальні запити (інтереси) дітей, підлітків та учнівської молоді, стимулює розвиток їхніх нахилів і здібностей у різних галузях діяльності людини (наука, техніка, культура, спорт). Це сприяє фізичному, інтелектуальному, соціальному й духовному розвитку й вдосконаленню, що відбу-

вається в емоційно привабливій сфері неформального спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема організації позаурочної діяльності учнів знайшла відображення у наукових дослідженнях Р. Гутова, І. Мар'єнка, Л. Новікової, Л. Оршанського, Г. Пустовіта, Т. Сущенко, Ф. Юрченко та інших.

Деякі науковці, як Л. Заремба, поєднують поняття позанавчальна і позаурочна діяльність. На думку цього автора, позанавчальна діяльність – система занять і спілкування учнів поза уроками з елементами навчальної діяльності, яка організовується після уроків і спрямована на виховання свідомого ставлення до навчання, розвиток пізнавальних інтересів і оволодіння культурою розумової праці. За своєю метою і завданнями процес виховання в позанавчальній і позаурочній діяльності не має принципових відмінностей.

Неординарний підхід до розуміння цього поняття спостерігається у Р. Вайноли, яка визначає позанавчальну роботу “як єдність взаємопов'язаних і взаємообумовлених мети, діяльності щодо її реалізації, змісту, форм, виховних відносин, критеріїв ефективності виховної роботи, принципів, спрямованих на формування творчої особистості школяра”.

Відомий дослідник даної проблеми Г. Пустовіт висловлює власну думку щодо поняття “позаурочна і позакласна робота” і пропонує їх розмежування. Позаурочна навчально-виховна робота, на його думку, це – діяльність групи чи окремих педагогів школи, спрямована на створення у вільний від навчання час комфортних умов для розвитку творчих здібностей та реалізації духовного потенціалу особистості, забезпечення освітніх запитів учнів певного класу чи певної групи, об'єднаних спільними інтересами, а позакласна освітньо-виховна робота – процес, що організо-

ОСВІТНІЙ, ВИХОВНИЙ ТА РОЗВИВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАУРОЧНОЇ ХУДОЖНЬО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

вується педагогічним колективом школи у вільний від навчання час, в умовах, які є комфортними для школярів, і спрямована на задоволення інтересів та запитів дітей.

Саме цей особистісний аспект ми визначаємо як головний у своєму дослідженні і користуватимемося таким базовим визначенням сутності позаурочної діяльності: це – діяльність групи чи окремих педагогів школи, що спрямована на створення у вільний від навчання час комфортних умов для розвитку творчих здібностей та реалізацію духовного потенціалу особистості, забезпечення освітніх запитів учнів певного класу чи певної групи, об'єднаних спільними інтересами.

Розкриємо освітній, розвивальний та виховний потенціал позаурочної діяльності, зокрема художньо-трудової, під якою ми розуміємо діяльність, що спрямована на перетворення предметів навколишнього матеріального світу на основі законів краси. Цей вид життєдіяльності є складовою частиною предметно-перетворювальної діяльності учнів.

У цьому виді діяльності людина розкриває і розвиває свої сутнісні сили, засвоює і закріплює найважливіші соціально-моральні цінності. Здійснюючи свою діяльність, люди залежать від об'єктивних обставин, водночас самі змінюють обставини свого життя. У кінцевому підсумку виходить, що діяльність людей і об'єктивні обставини при їх відносній протилежності утворюють єдине діалектичне взаємопов'язане ціле.

Отже, будь-яка діяльність, у тому числі й художньо-трудова, якщо її взяти саму по собі, ще не є творцем позитивних якостей і рис особистості. Це свідчить про те, що між діяльністю і формуванням фізичних, соціальних і духовно-моральних якостей особистості немає прямого зв'язку. Тому річ тут не стільки в тих чи інших видах діяльності (наприклад, опанування знаннями в процесі навчально-пізнавальної діяльності, створення якогось предмету в процесі предметно-перетворювальної діяльності тощо), скільки в тих взаєминах, які встановлюються в школярів у процесі діяльності.

Основна функція діяльності полягає у тому, що в ній набувається соціальний досвід, нагромаджується досвід ставлення особистості до світу, природи, праці, колективу, людей і, врешті-решт, до самої себе. Проте взята сама собою вона не є чинником цілісного розвитку особистості. Навіть така основоположна людська діяльність, як праця “без освіти і суспільного виховання, що йдуть поряд, не приносить великої виховної користі, виявляється нейтральним процесом”. “Ви можете примусити людину працювати скільки завгодно,

– підкреслював А. С. Макаренко, – але якщо водночас вона не братиме участі в суспільному житті, то ця праця буде просто нейтральним процесом, що не дає позитивного результату” [1, 116].

Освітня функція позаурочної діяльності полягає насамперед у тому, що навіть у замаскованій формі, поглиблюючи знання з основ наук, вона невимусно стимулює формування пізнавальних потреб школярів. Пошук істини у явищах навколишньої дійсності спрямовує дитину до постійного самовдосконалення, а прагнення якнайшвидше проявити свої здібності і вміння через призму різних видів діяльності – до самореалізації у правильно скерованій позаурочній роботі – повною мірою розкриваються всі резерви дитячої душі, її нахили і таланти. Немає сумніву в тому, що у позаурочній діяльності істотно змінюється позиція учнів, у них виробляється наполегливість, допитливість, забезпечується засвоєння нових знань, формування практичних умінь і навичок, які розширюють і поглиблюють світогляд школяра.

Освітня функція художньо-трудової діяльності передбачає засвоєння школярами комплексу знань з різних галузей наук і сфер життя: історичних, мистецтвознавчих, культурологічних, економічних, техніко-технологічних тощо, системи практичних умінь і навичок, що необхідні для трудової діяльності: вимірювальних, креслярських, виробничих, малярських тощо.

Предметно-перетворювальна діяльність у цілому і художньо-трудова зокрема, активність, яку учень проявляє в ній, виступають передумовою власного фізичного, інтелектуального, соціального і духовного розвитку індивіда, особливо в таких процесах, як споживання-творення, розпредмечування-опредмечування. При цьому активність у споживанні (розпредмечуванні) значно обмежує умови розвитку; в творенні ж (опредмечуванні) вони практично не обмежені.

Саме поєднання фізичної та розумової праці забезпечує цілісний розвиток людини. Але якщо фізична праця розвиває безпосередньо сама, то морально вона формує особистість через посередництво тих стосунків, у які включається людина в процесі та в результаті діяльності. Від змісту і характеру взаємовідносин (від їх спрямованості, форми, широти, типу) значною мірою залежить ступінь виховного впливу праці, що є основним видом людської діяльності. Наприклад, залежно від характеру вироблених у суспільно корисній праці взаємовідносин (спрямованих на турботу про людей або суцього корисливих: досягнення власних інтересів аморальними засобами) цей могутній чинник виховання й розвитку, якщо в процесі його організації проявляється не-

ОСВІТНІЙ, ВИХОВНИЙ ТА РОЗВИВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАУРОЧНОЇ ХУДОЖНЬО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

правильне ставлення до партнерів по праці, виконуваної роботи, може стати джерелом негативного впливу на особистість – розвивати в ній негативні якості та риси характеру.

Отже, діяльність є платформою, базою, на якій розгортаються певні відносини, передумовою і умовою їх виникнення. Основна ж функція відносин – виховна. Саме тому А. Макаренко підкреслював, що істинним об'єктом педагогічної роботи є відносини, що, змінюючи систему відносин людини із суспільством, колективом, іншими людьми, ми тим самим змінюємо й саму особистість. Реалізуючи підхід щодо відносин у педагогіці, А.Макаренко писав: “З усім складним світом навколишньої дійсності дитина входить у незліченні стосунки, кожен з яких неминуче розвивається, переплітається з іншими стосунками, ускладнюється фізичним і моральним зростанням самої дитини. Увесь цей “хаос” не піддається нібито жодному обліку, проте він створює кожного моменту певні зміни в особистості дитини... Спрямувати цей розвиток і керувати ним – завдання вихователя” [1, 20].

Спрямованість на споживання виростає з натуральних індивідуальних потреб суб'єкта і виявляється у вигляді напруження і прагнення до його зняття. Спрямованість на творення (виробництво) виростає з соціальних потреб і відображається у формі усвідомленого обов'язку, відповідальності за виконання соціального замовлення, додержання норм людського співжиття або у формі безпосереднього внутрішнього спонукання, коли соціальна потреба стає присвоєною суб'єктом. Форма спрямованості на виробництво забезпечується такими морально-психологічними регуляторами діяльності, як совість, переконання, ідеали особистості.

Широко відоме і загальновизнане положення К. Ушинського про позитивний вплив трудової діяльності на фізичний, розумовий і моральний розвиток особистості, її виховний характер: “... людина народжена для праці; праця становить її земне щастя; праця оберіг людської її моральності і праця ж повинна бути вихователем людини” [5, 112].

Відомий педагог К. Ушинський стверджував, що трудова діяльність є могутнім, найдоцільнішим засобом (це не вимагає ні пояснень, ні доказів) фізичного і навіть морального виховання дітей, засобом, який діє на фізичне виховання набагато краще штучної гімнастики, а на моральне – краще всяких моральних настанов, які так скоро набридають дитині; фізичні роботи розвивають у дітях любов і звичку до безперервної праці і роблять для них бездіяльність – нудною і неможли-

вою. Звичка до праці є саме тим ґрунтом, на якому можуть успішно розкриватися всі добрі якості [5].

Саме в процесі активної художньо-трудової творчості створюються найбільш сприятливі умови для нормального росту і розвитку дитячого організму, його загартування, зміцнення здоров'я, формування рухових, гігієнічних умінь і навичок.

Творча праця, на думку К. Ушинського, збагачує розум, освіжає почуття, дарує людині високі хвилини насолоди, адже існує психологічний закон, який полягає у тому, що насолода повинна врівноважуватися трудовою активністю. Функції виховання і полягають у тому, щоб підготувати людину до праці, розвинути в неї звичку трудитися.

У роботі “Праця в її психічному і виховному значенні” видатний педагог показав, що виховна роль і розвивальна функція трудової діяльності зумовлена її соціальним значенням. Предметно-перетворювальна діяльність не буває легкою, це не забава і не гра. Тільки усвідомлення необхідності досягти поставленої мети може змусити людину взятися за нелегку роботу, яка потребує великого напруження фізичних сил. Цей вид життєдіяльності є настійною потребою особи, без неї людина відчуває невдоволення життям, нею оволодіває апатія, нудьга, втрачається сенс життя, бо тільки “праця – особиста вільна праця – це й є життя” [5, 113].

Отже, важливою функцією художньо-трудової діяльності є забезпечення фізичного розвитку особистості, бо активна трудова діяльність – це передовсім рух. Медична наука розглядає рух як одну з основних умов нормального росту і розвитку дитини, оскільки він не тільки підвищує фізичні сили, але й зміцнює волю, дух людини, знімає втому, робить організм більш стійким до хвороб. Медики неонарзово підкреслюють, що рухова активність дарує людині саме життя, адже працюючи м'язами, вона не тільки витрачає, а й накопичує енергію, яка дає їй можливість будувати тіло, мозок, інтелект.

У цьому виді предметно-перетворювальної діяльності органічно поєднуються інтелектуальна й фізична праця. А. Макаренко стверджував, що суспільно корисна праця, яка не супроводжується напруженням, суспільною і колективною турботою, – маловпливовий фактор. У керованому А. Макаренко колективі трудова діяльність будувалася на принципі розумного поєднання розумової і фізичної праці з метою формування у вихованців потреби не тільки в трудовій діяльності, а й у перетворенні в цій діяльності власної особистості, її постійного вдосконалення [1].

ОСВІТНІЙ, ВИХОВНИЙ ТА РОЗВИВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАУРОЧНОЇ ХУДОЖНЬО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Залучення школярів до активної трудової і художньої творчості, створює великі можливості для забезпечення психічного розвитку особистості, її інтелекту, емоцій, почуттів, волі.

Психічний розвиток, як зазначають науковці, – це формування і вдосконалення психічних функцій і рис особистості на різних етапах її життя. У вітчизняній психології психічний розвиток розглядається як результат активної діяльності дитини, її взаємодії з соціальними умовами існування при провідному впливі виховання й навчання [3, 276].

У результаті організації позаурочної художньо-трудої діяльності в учнів розвиваються і ускладнюються психічні процеси – сприймання, пам'ять, увага, уява тощо; виявляються такі мислительні операції, як аналіз і синтез, абстракція й узагальнення; формуються воля та характер тощо.

У різноманітних видах діяльності на заняттях з художньої і проектної творчості в учнів розвиваються здібності. Велика кількість різноманітних і доступних учням видів робіт, включених до змісту гурткових занять, дає поживу для розуму, розвиває уяву, спостережливість, розширює кругозір, знайомить з важливими елементами професійної діяльності, впливає на формування стійких трудових і професійних інтересів, а в майбутньому – і на вибір роду занять.

Результати теоретичних та експериментальних досліджень психологів підтверджують, що в процесі функціонування трудових умінь і навичок спостерігається значне підвищення чутливості аналізаторів, які вправляються, що веде до загального сенсорного розвитку особистості. А чуттєве пізнання відіграє важливу роль у формуванні всіх без винятку трудових умінь. “Водночас, встановлено, – пише Е. Мілерян, – що чуттєве пізнання навколишньої дійсності, влітаючи у трудову діяльність людини, служить важливим фактором розвитку її здібностей” [2, 22].

Крім того, трудова і художня творчість учнів виступає як засіб пізнання, об'єкт застосування знань і критерій їх необхідності, оскільки дитина з допомогою дорослих отримує можливість набувати знання, виробляти уміння, навички, звички поведінки і в практичній діяльності, на ділі перевіряє і оцінює їх.

Тому активна участь школярів у цьому виді діяльності сприяє розвитку інтелектуальної, мотиваційної та емоційно-почуттєвої сфери особистості. Для інтелектуального розвитку учнів у процесі художньої творчості важливе значення має становлення в них усвідомленості трудової діяльності. Ефективність виконання трудових завдань

залежить від сформованості в учнів таких розумових дій, як уміння аналізувати, усвідомлювати, узагальнювати, як самостійність, стійкість та індивідуальний спосіб діяльності.

Аналізуючи творче завдання, учень визначає потрібні для його виконання технологічні операції, добирає матеріал і інструменти; визначає послідовність виконання дій; порівнює та визначає спільне та відмінне в способах виконання аналогічних трудових завдань; узагальнює способи виконання трудового завдання. На основі таких мислительних дій і розвивається інтелектуальна сфера особистості. Крім того, у процесі виконання трудових дій учням доводиться робити певні розрахунки, вони одержують відомості про об'єкти і засоби праці (матеріали та інструменти), вчать-ся використовувати знання з інших предметів (тобто здійснюються міжпредметні зв'язки); мова школярів збагачується новими словами, термінами, що своєю чергою позитивно впливає на розумовий розвиток особистості.

Важливим чинником розвитку інтелектуальної сфери особистості у художньо-трудої діяльності є позитивне ставлення до неї. Його виникнення залежить від мотивів діяльності, її кінцевого результату, суспільної значущості, емоційно-почуттєвого стану, викликаного кінцевим продуктом і самим процесом діяльності, а також від врахування індивідуальних потреб учнів та значення праці для їх задоволення.

Отже, трудова активність тісно пов'язана з розумовим розвитком особистості. Майстерність рук – це не що інше, як “втільнення допитливого розуму, кмітливості, творчої уяви”. І дуже важливо, щоб у дитячі роки кожна дитина “здійснила руками свій задум” [4, 220].

Художньо-трудова творчість пов'язана з почуттєвою сферою життя особистості. Дитина здатна проявити трудову активність у тій праці, яка приносить їй задоволення, радість. “Чим глибша радість праці, тим більше діти дорожать власною честю, тим наочніше бачать у діяльності самих себе – свої зусилля, своє ім'я” [4, 208].

Емоційний розвиток особистості здійснюється і в процесі художньої творчості, яка не тільки підвищує афективне хвилювання, а й через усвідомлення мети, визначення способу і характеру трудових дій, оцінку подій і явищ дійсності приводить до виникнення спонукань, які суб'єктивно переживаються, до взаємодії з предметним світом, прагнення змінити його, самого себе, оскільки майже всяка людська дія є не тільки технічна операція стосовно речі, а й вчинок щодо іншої людини, що виражає ставлення до неї.

ОСВІТНІЙ, ВИХОВНИЙ ТА РОЗВИВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАУРОЧНОЇ ХУДОЖНЬО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Художньо-трудова творчість особи, її діяльність, перетворювальна за своєю суттю, впливає на соціальний та духовний розвиток школяра, оскільки саме в цій діяльності діти оволодівають соціальним, моральним і трудовим досвідом. Вони безпосередньо стикаються з реальною дійсністю, практичними задачами, конкретними життєвими ситуаціями, що пов'язані з подоланням труднощів і вимагають від них вольових зусиль, самостійних рішень, узгоджених дій. Для дитини її практична діяльність втілюється в продукті, створеному своєю працею і своїми руками. Перші сильні враження, знання, соціальний досвід і звички морального спілкування дитина набуває у практичній діяльності.

Художньо-трудова діяльність характеризуються перш за все тим, що вона завершується предметним результатом, матеріальним продуктом, через який людина праці опосередковано спілкується з іншими, що зумовлює зміст і форми ставлення її до них. Важлива характеристика такого матеріального результату – його суспільна значимість, користь людям і суспільству. Отже, вони цінні передовсім своїм соціально значимим результатом, який є основою формування у дітей творчого ставлення до трудової діяльності як до вищої життєвої цінності.

Значний вплив цього виду предметно-перетворювальної діяльності на школяра полягає ще й у тому, що вони прискорюють соціальну зрілість особистості. Як переконує практика, діти, які рано залучаються до трудової та художньої творчості, відзначаються великою самостійністю, відповідальністю, розсудливістю. Вони впевнено беруться за справу, більш наполегливо переборюють труднощі, їм зрозуміліша праця дорослих, вони глибше усвідомлюють значення результатів праці дорослих, їх ціну. У них рано формується господарське, бережливе ставлення до засобів і результатів праці, до суспільного добра, хліба, шкільного майна, обладнання, підручників, особистих речей.

Велика роль художньо-трудової діяльності й у духовному розвитку особистості, який розглядається як процес і результат формування вищих ідеалів, становлення і розвиток внутрішніх загальнолюдських цінностей: доброти, милосердя, чесності, справедливості, розвитку таких душевних якостей, як відвертість, краса, чистота, віра, надія, любов, терпіння, радість, простота, сердечність, мудрість, святість тощо.

Трудова та художня творчість впливає на формування у школярів таких національно-культурних цінностей, як працьовитість, здатність до відповідальності за зміст свого життя, розуміння та врахування інтересів і потреб інших людей, прагнення до гармонії між внутрішнім та зовнішнім світом, доброчинність тощо. Залучення дітей до благодійної і милосердної діяльності, до відродження народних ремесел і промислів дає можливість для розвитку національної самосвідомості, духовних цінностей. Але творчість справляє на особистість розвивальний вплив лише за умови, якщо вона викликає в неї позитивну реакцію (ставлення) й збуджує її власну активність у роботі над собою.

Включаючись у спеціально організовану позаурочну діяльність, школяр щоразу піддається виховним впливам, виступає в новій ролі, і це вимагає від нього свідомого виконання нових функцій. Багатогранність виховного впливу різних форм і засобів позаурочної діяльності широко розкриває світ інших людей, на вчинках і поведінці яких школярі вчать любити і поважати оточуючих.

У процесі позаурочної діяльності розвивається і формуються гуманістичні цінності, такі важливі якості особистості, як відповідальність, яка стає мотивом діяльності, керуючою ланкою у випадку вибору. Школяр вчиться відповідати не тільки за свою поведінку, а й за свої вчинки, позиції, думки.

Висновки. Ці та багато інших аргументів дають змогу побачити у позаурочній діяльності сприятливе підґрунтя для самовиявлення, цілісного розвитку, формування життєвої активності учнів різних вікових груп.

1. Макаренко А.С. *Методика організації виховного процесу*. //Твори в 7 т. Т 5. – К.: Рад. школа, 1954. – 382 с.

2. Милерян Е.А. *Психологія формування общетрудовых политехнических умений*. – М.: Педагогика, 1973. – 299 с.

3. *Психологія. Словарь*. / Под ред. Петровского А.В. – М.: Политиздат, 1990. – 492 с.

4. Сухомлинський В.О. *Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості*. //Вибрані твори в 5 т. Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – 639 с.

5. Ушинський К.Д. *Праця в її психічному та виховному значенні*. //Вибрані твори. Т. 1. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 104 – 121.

